

A NÖVÉNYVILÁG VÉDELME

Hazánk növényvilágát — beleértve az alacsonyabbrendűeket is — 14—20 ezer faj alkotja. Eddigi ismereteink szerint a hazai algafajokat 3000, a gombákat 8000, a leírt zuzmókat pedig 1000 faj képviseli. A mohák szintén népes csoportjából 605 az előforduló fajok száma. A magasabbrendű, edényes növények, azaz a harasztok, a nyitva- és zárvatermők több mint 2500 különböző taxont számlálnak.

A hazai természetvédelem gyakorlatában hosszú évtizedekig a növényfajok területtel való védelme valósult meg. Így pl. a magyar kikerics (*Colchicum hungaricum*) a Szársomlyón 125 ha területen már 1944 óta védett. Az 50-es évektől több értékes ritka növényfaj és társulás kapott védelmet, többek között Bárotligeten, a Budai-hegységben, a Kis- és Nagyszénáson, a Keleméri Mohos-tavakon. Hazánkban az első területnélküli, azaz előfordulási helyeitől függetlenül is védett növény az erdélyi hérics (*Adonis transsilvanica*), amely 1971-ben került védelem alá.

1982 óta — az új természetvédelmi jogszabályok megjelenését követően — védett növényeink terület nélkül is, azaz az országban mindenütt oltalom alatt állnak, függetlenül attól, hogy védett vagy nem védett területen fordulnak elő.

Az országunkban előforduló növényfajok közül jelenleg 415 faj védett, ebből fokozott védelmet élvez 31. A magyar flóra „legelőkelőbb” csoportját képviselő fokozottan védett fajok közül a 10 legértékesebb növényfaj (illetve nemzetség) a következő: a bangó (*Ophrys*) nemzetség összes hazai faja, a rozsdás gyűszűvirág (*Digitalis ferruginea*), a hagymaburok (*Liparis Loeselii*) nevű orchidea-faj, az erdélyi hérics (*Adonis transsilvanica*), a magyarföldi husáng (*Farula sadlerana*), a magyar kikerics (*Colchicum hungaricum*), a tátógó kökörcsin (*Pulsatilla patens*), a pilisi len (*Linum dolomiticum*), a magyar vadkörte (*Pyrus magyarica*) és a tornai vértő (*Onosma tornensis*).

Védett növényeink sorában az alacsonyabbrendűeket a tőzegmohák képviselik, minden hazai fajuk oltalom alatt áll. A tőzegmoháktól eltekintve a többi védett faj az edényes növények köréből kerül ki. A jelenlegi védettségű lista sem tekinthető véglegesnek, hiszen számos olyan veszélyeztetett növényfajt tartunk számon, amelynek fennmaradása csak a védettséggel biztosítható. A veszélyeztetett, de jelenleg nem védett fajok száma 200 körül van.

Sokan feltehetik a kérdést: vajon milyen szempontok alapján nyilvánítanak egy fajt védetté?

Azt általában elfogadják, hogy a ritka fajokat védeni kell. Egyúttal könnyű belátni azt is, hogy a ritka növények többnyire veszélyeztetettek. Sok esetben éppen az emberi beavatkozás miatt ritkulnak meg, vagy jutnak a kipusztulás szélére. Más fajok eleve nagyon ritkák, speciális termőhelyigényük következtében el sem tudnak szaporodni, többnyire labilis ökológiai helyzetben élő populációkban fordulnak elő: a legkisebb kedvezőtlen változás radikális egyedszám-csökkenést vagy teljes kipusztulást idézhet elő ezekenél a fajoknál.

Védelmet élveznek a benszülött (endemikus) növényfajok is, hiszen ezek hazánkban, illetve a Kárpátok koszorúján kívül sehol másutt nem fordulnak elő, olykor egészen kis területen szigetszerű populációkban találhatóak meg.

A védett növények csoportját gazdagítják a reliktumok, azaz *maradványfajok*, amelyek egy korábbi földtörténeti vagy vegetáció-fejlődéstörténeti kor máig fennmaradt képviselői. A benszülött és maradványfajok sokaságát itt nincs mód mind felsorolni. Említsünk meg azért néhányat közülük, elsősorban azokat, amelyek benszülött- és maradványfajok is egyszerre. Ilyen a Magyar Középhegységben csupán néhány helyen előforduló magyarföldi husáng (*Ferula sadlerana*) vagy pedig a Budai-hegységből ismert, ott is egészen kicsiny területen előforduló pilisi vagy dolomitlen (*Linum dolomiticum*).

A védett fajok körének meghatározását szolgáló fenti konkrét szempontok mellett ne feledkezzünk meg azokról az általános alapelvekről sem, amelyekre ma a korszerű természetvédelem támaszkodik. Az egyik ilyen fontos elv az ún. „génbank elv”. Ez azt mondja ki, hogy az élővilágot, azaz a fajokat a lehető legnagyobb genetikai változatosságban kell fenntartanunk, hiszen, tekintettel az állandóan változó környezetre, csak így van lehetőség arra, hogy az élővilág, ez a felmérhetetlenül sokszínű, alapvető természeti erőforrás megőrződjék az emberiség számára.

A másik fontos természetvédelmi elv az „indikátor, azaz jelző elv”, amelynek lényege a következő: a fajok, közülük a növények is egy bizonyos környezetet jeleznek, gondoljunk csak az erdők típusjelző növényeire. De ezen túlmenően a szűkebb-tágabb környezetben végbemenő változásokat is jelzik, azok kedvező vagy kedvezőtlen hatásai az egyes fajok egyedszám változásában, az elterjedési terület határainak módosulásában nyomomonkövethetők. És itt van a ritka fajok nagy jelentősége: ezek többsége nagy fokú érzékenyséjük, kicsiny tűrőképességük miatt a legkisebb kedvezőtlen környezeti hatást is markánsan jelzik a szakember számára. Ezek alapján az élővilágot, benne a ritka fajokat is egy állandóan működő bio-monitoring rendszernek tekintjük, amely „üzemeltetési” feltételeinek biztosítása a természetvédelem egyik fő feladata.

A leírtak alapján az is könnyen belátható, hogy a fajokat, a ritkaságokat is csak az általuk alkotott társulások és az élőhelyek, mint komplex egész fenntartása, oltalmazása révén tudjuk megőrizni. Erdeinkben számos olyan társulás található, amelynek nincs gazdasági jelentősége, viszont annál értékesebb a természetvédelem számára. Ilyenek a sziklaerdők különböző típusai, a szurdokerdők, mészkedvelő és melegkedvelő tölgyesek, a bokorerdő-sztyep-rét-sziklagyep komplexumok. Ezekben a társulásokban számos védett és fokozottan védett növényfaj talál menedéket, például a különböző nőszirmfajok és kosborfélék jónéhány képviselője, egyes ritka páfrányfajok stb. A fent említett erdőtársulásokat minden emberi beavatkozástól mentesen, eredeti természeti állapotukban kell fenntartani. Esetenkénti beavatkozás (pl. fakivágás) kizárólag természetvédelmi érdekből engedhető meg.

A következőkben pedig foglalkozunk azokkal a tényezőkkel, hatásokkal, amelyek a vegetációt, közte a védett növényeket veszélyeztetik és károsítják.

Sajnos, az emberi civilizáció „fejlődésének” eredményeként se szeri, se száma ezeknek. Tudjuk, hogy számos olyan globális tényező károsít, amely ellen egyelőre nincs hatásos védekezés (pl. savas eső). De nagyon sok az olyan veszélyt jelentő hatás is, amely jól lehatárolható területen, lokálisan hat, és megfelelő intézkedésekkel kiküszöbölhető, vagy legalább is mérsékelhető. Ezeket a veszélyeztető tényezőket nem nagyon lehet rangsorolni, mert a területek jellegétől függően más és más jelenti a legfőbb veszélyt.

A védett területeken lévő erdőkben például a természetvédelem számára is *komoly gondot jelent a túlszorodott nagyvadállomány*, amely tiprásával, rágásával és trágyázásával a gyepszintet alkotó légyszárúak, köztük a védett fajok egyedszámának csökkentését, a gyomfajok elszaporodását, egyszóval a terület degradációját is okozza. Nem elhanyagolható degradációs tényező lehet a *fahasználat* is, elsősorban a véghasználati korban lévő erdőkben: a szál-fák, rönkök kihúzása során a talaj felszaggatásával, a közelítőtraktorok tiprásával, az általuk okozott talajtömörítéssel idézhetünk elő komoly termőhely-leromlást.

De az *erdőfelújítás* során is károsíthatjuk az erdő gye- és cserjeszintjében, élő védett növényeket. Síkvidéki erdeinkben a felújítandó erdőrészetben végzett teljes talajelőkészítéssel az ott tenyésző védett növényeket végérvényesen kipusztíthatjuk. Ezért az erdőrészet azon foltjait, ahol a ritka fajok találhatóak, ki kell kerülni a talajelőkészítés során. A domb- és hegyvidéki erdőkben pedig különösen a pásztás és tányéros talajelőkészítésnél kell gondot fordítani arra, hogy a védett növények előfordulási helyei háborítatlanul maradjanak az erdőrészetben belül.

Sajátos helyet foglalnak el az *erdei kaszálórétek*, amelyek csak rendszeres kezeléssel (kaszálással) tarthatók fenn. A kaszálóréteken tenyésző védett légyszárúakat többféle beavatkozás károsítja, illetve veszélyezteti. A legnagyobb veszélyt talán a műtrágyázás jelenti, amelynek következtében a ritka fajok szinte az utolsó szálig kipusztulnak. Ugyanilyen drasztikus hatást vált ki a rét vadföldként történő hasznosítása is. Súlyos, csak hosszú évek alatt kiheverhető kárt okoz, hogy ha a kaszálóréteken rakodót alakítanak ki. De kárt okozhatnak a különböző agrotechnikai beavatkozások is, pl. a tárcsázás. Sajátos probléma a védett növényekben gazdag kaszálóréteken a kaszálás időpontjának megválasztása. Sajnos, sokszor figyelmen kívül hagyják a réteken élő védett fajok virágzási idejét, és így számos alkalommal előfordul, hogy a ritka, értékes növényeket virágzásuk idejében, ezzel a felmagzást megakadályozva, lekaszálják.

De az igazsághoz tartozik az is, hogy védett területeinken a növényzetben jelentős károkat okoznak a kirándulók a taposással, tiprással és a feltűnő virágú védett növények leszedésével.

Hogyan lehet a növényvilág károsítását megakadályozni, a ritka fajok pusztulását megállítani, vagy legalábbis mérsékelni?

Az általánosságok szintjén maradva, a válasz aránylag könnyen megadható. A gond ott és akkor kezdődik, amikor egy konkrét esetre kell megnyugtató megoldást találni. Ezért a következőkben vázlatosan azokat a tennivalókat, feladatokat tekintjük át, amelyek végrehajtásával hazánk értékes, fajokban gazdag flórája megőrizhető.

Először is számba kell vennünk mindazon növényfajt, amely veszélyeztetett, de még nem védett. Ezek *védté nyilvánítását* minél előbb végre kell hajtani. Ezzel párhuzamosan kell feltárnunk a még nem védett, de veszélyeztetett értékes növényzetű területeket, és gondoskodnunk kell, hogy szintén védelem alá kerüljenek.

A védett területek minél teljesebb *flóralistáját* is kívánatos elkészíteni. Emellett fontos, hogy a célnak megfelelő részletességgel vegetációtérkép is rendelkezésre álljon. Ez különösen fontos a védett területeken levő erdők esetében, például az erdőrészeteknek a természetvédelem számára is megfe-

elő kialakításában. Szükséges, hogy a védett fajokról, elsősorban a kis egyed-számú növényekről az előfordulási helyeket feltüntető *ponttérkép* is készüljön.

A fenti teendőkkel egyidejűleg kell feltárnunk azokat a kedvezőtlen hatásokat, veszélyforrásokat, amelyek az egyes védett területek növényvilágát veszélyeztetik és károsítják. A megfelelő szakemberek bevonásával pedig ki kell dolgozni azokat az irányelveket, intézkedési terveket és konkrét kezelési utasításokat, amelyek birtokában pontosan meghatározhatók és végre is hajthatók a természeti értékek — köztük a növények fennmaradása érdekében elvégzendő feladatok.

Erdők esetében az *erdőtervben* kell meghatározni és előírni azokat a kezelési feladatokat, amelyek a természetvédelmet szolgálják. Kívánatos, hogy a védett természeti értékeket, a ritka fajokat az erdőrészletlapokon is feltüntessék, lehetőleg pontos helymegjelöléssel, kiegészítve azzal, hogy az adott erdőrészletben az erdészeti tevékenységet (pl. fahasználatot) milyen feltételekkel lehet végezni. Épp ezért már az erdőtervezés idején kell meghatározni a védelmi feladatokat, hogy azok maradéktalanul beépülhessenek az erdőtervekbe.

Befejezésül csupán annyit: a védett természeti értékek — köztük ritka növényfajaink is — megóvása *széleskörű szakmai és társadalmi támogatás, segítség* nélkül elképzelhetetlen. Értékes növényvilágunk fennmaradásáért az erdész a maga szakterületén nagyon sokat tehet. Ehhez azonban

az eddiginél sokkal szorosabb és megértőbb együttműködésre van szükség az erdész és a természetvédő között.

Sánta Antal

(Folytatás a 112. oldalról)

Azóta sajnos ezen értékek egy része elpusztult (pl. bogáti vöröstölgyfasor, akaratyai Rákóczi-szilfa), más része beolvadt a később létrehozott tájvédelmi körzetekbe (pl. a Pilisi Tájvédelmi Körzetbe — a pilisszentkereszti Vaskapu-szikla, a Ciklámenes erdő, a Hármass-forrás; a Hajdúsági Tájvédelmi körzetbe a Halápi tölgyes), és országos jelentőségűvé vált (pl. a tátikai ősbükkös).

Jelenleg a megyei (helyi) jelentőségű természeti területek és természeti értékek száma 836, területük 386 77 hektár. Ennek 30%-a a mérete, idős kora, vagy a hozzá fűzött legenda miatt jelentős fa, 25%-a park, 8%-a erdő, 5%-a fásor. A fennmaradó 32% tartalmazza a növény- és állatélőhelyeket, tavakat, sziklákat, legelőket, réteket, forrásokat és egyéb védett értékeket összesen.

Fontosnak tartjuk ezért, hogy a megyei védelem a jövőben ne csak az egyes fákra, fásorokra, a megmaradt kastélyparkokra terjedjen ki, hanem elsősorban a természetvédelmi szempontból különös jelentőségű mocsarak, lápok, erdők, növény- és állatélőhelyek védetté nyilvánítására kerüljön sor. Ennek érdekében a megyei természetvédelmi hatóságnak a még fellelhető természeti értékeket fel kell tárni, számba kell venni és gondoskodni kell mielőbbi védetté nyilvánításukról.

A megyei természeti értékek hatékony megóvása érdekében a megyék környezetvédelmi titkárokat, természetvédelmi felügyelőket és természetvédelmi öröket foglalkoztatnak. A megyei értékek fokozott védelmére és fenntartására a megyei tanácsok a társadalmi szervezetekkel együttműködve társadalmi természetvédelmi szolgálatot szervezhetnek. Ezzel a lehetőséggel egyre több megye él is.

Csapóné Felleg Ágota